

Vervallen rubriceringsaanduiding

Aan de leden van
het Kwaliteitsteam Renovatie Binnenhof

Rijksvastgoedbedrijf
Atelier Rijksbouwmeester

Korte Voorhout 7
Postbus 16169
2500 BD Den Haag

Contactpersoon

10.2.e Wob

10.2.e Wob

@rijksoverheid.nl

Datum

14 april 2021

verslag

Bijeenkomst Kwaliteitsteam

Vergaderdatum en -tijd 14 april 2021 2021, 9:15 – 12:00 uur
Vergaderplaats Webex (digitaal)

Aanwezig

Floris Alkemade (Rijksbouwmeester), Marc Unger (RVB), 10.2.e Wob
(stedenbouw), 10.2.e Wob (erfgoed), 10.2.e Wob
(duurzaamheid), 10.2.e Wob (politieke geschiedenis), 10.2.e Wob
(secretaris).

Sylvia Karres (Karres & Brands), 10.2.e Wob (Karres & Brands), Camiel Berns
(BERNS architectuur), Evelyne Merckx (Merk-X), Kees Doornenbal (Rappange),
Paul Linse (Studio Linse), 10.2.e Wob (Studio Linse), Reinder Bakker
(Overtreders W).

Toehoorders

10.2.e Wob (Eerste Kamer), 10.2.e Wob (Raad van State), 10.2.e Wob
(ARBM), 10.2.e Wob (ARBM), 10.2.e Wob (RVB), 10.2.e Wob
(RVB), 10.2.e Wob (RVB), 10.2.e Wob (RVB), 10.2.e Wob
(RVB).

Opening en welkom

Floris opent de vergadering. Het verslag van de bijeenkomst van het
Kwaliteitsteam van 10 maart jl. is door de leden goedgekeurd en wordt formeel
vastgesteld.

Ontwerp Raad van State en Hofgracht

De ontwerpers, Sylvia Karres, Camiel Berns en Evelyne Merckx, presenteren de
plannen voor het terugbrengen van de Hofgracht bij het Buitenhof. 10.1.b Wob

Het creëren van een gracht zorgt er bovendien voor dat er
daglicht in het souterrain van de Raad van State kan komen en dat de publieke
ruimte van het Buitenhof verbetert. 10.1.b Wob

Het voorstel is om de kademuur uit verschillende stenen op te
bouwen en nissen te creëren zodat er muurvarens kunnen groeien. Bij de
Stadhouderspoort wordt een verbinding gemaakt. 10.1.b Wob

10.1.b Wob

10.1.b Wob

Nieuw gevelbeeld

De Raad van State is gesitueerd tussen drie bouwdelen (Buitenvleugel van het Stadhoudersplein, het trappenhuis van Peters en de Korstenhorstvleugel). Het ontgraven van de gracht is van grote invloed op het uiteindelijke gevelbeeld. De gevel aan de Buitenhofzijde, die stamt uit verschillende tijden, komt weer in het water te staan. Het voorstel is om historische bouwsporen in het zicht te brengen. Archeologische vondsten worden in het ontwerp ingepast. De oude gevels worden op deze manier hersteld en naar bouwdeel gedifferentieerd. De architect doet onderzoek naar een nieuwe gemetselde plint in een grijze kleur aan weerszijden van de nieuwe brug, met een verbijzondering ter plaatse van het trappenhuisje van Peters (baksteen) en het bouwdeel van de Raad van State (hardsteen). Er worden nieuwe vierkante raamopeningen ter plaatse van het souterrain gemaakt. De architect wil gebruik maken van verschillende combinaties stenen om structuren en kleurnuances te creëren. Dit voorstel is nog niet uitgekristalliseerd.

Bouwhistorische sporen en tjdslagen

Na de demping van de oorspronkelijke gracht in 1862 is de ruimtelijke situatie ingrijpend gewijzigd. Ook de uitvoering van het plan van Berlage in het begin van de 20ste eeuw vormde een ingrijpende wijziging. Bij nader archeologisch en bouwhistorisch onderzoek zijn diverse interessante onderdelen aangetroffen (zoals het oude bruggenhoofd, een groot gemetseld riool, muren, kloostermoppen achter de opgeklampte voorgevel, 10.1.b Wob). De vondsten leveren input voor het ontwerp. Restanten blijven in de grond bewaard.

De ontwerpers geven aan dat het soms lastig is om te bepalen op welke tijdslaag het toekomstige ontwerp aansluit. Bij de uitwerking en detaillering van de kademuren vraagt dit nog om nader onderzoek. Wordt hier gekozen om aan te sluiten op de doorbraak van Berlage of op eerdere ingrepen?

Reactie Kwaliteitsteam:

- Dank voor de presentatie. Het is prachtig om te zien dat de verschillende bureaus nauw samenwerken en ieder hun eigen expertise inbrengen. De gracht zal een van de meest zichtbare ingrepen van de renovatie van het Binnenhof worden. Het aanzicht van het Buitenhof wordt met de ingreep sterk verbeterd. Het totale ensemble wordt beter leesbaar. Bovendien 10.1.b Wob zorgt het voor een leefbare kelderverdieping.
- De zoektocht naar materialiteit en het terugbrengen van verschillende historische lagen is volop in gang. Het is mooi om te zien hoeveel overwegingen en keuzes er gemaakt worden door de ontwerpers. Er is veel waardering voor de zorgvuldigheid en de precisie waarmee dit gebeurt.
- Het Kwaliteitsteam benadrukt dat het prachtig is dat een deel van de oude gevels hersteld wordt en in het zicht komt door de ingreep van de gracht. Het is slim om de gevels naar bouwdeel te differentiëren. Het is nog een zoektocht naar de juiste afwerking. Extra onderzoek kan ook nodig zijn

om meer informatie te geven over de staat en het aanzien van de oorspronkelijke gevel (nu onder maaiveld).

Advies: Om tot een juiste afwerking te komen, benadrukt het Kwaliteitsteam dat het van belang is om te werken met proefstukken.

- De leden zijn benieuwd naar de verdere uitwerking van verbinding bij de Stadhouderspoort. Hoe kan er voorkomen worden dat het in de beleving eerder een dam wordt in plaats van een brug?

Advies: 10.1.b Wob

Het is van belang dat er onder de brug doorgekeken kan worden zodat het geen dam wordt.

- Een punt van aandacht is de beëindiging van de gracht aan de zijde van de Hofplaats. Het is verder van belang om na te denken over hoe er omgegaan kan worden met stilstaand water. De beleving van het water is een belangrijk gegeven, hoe is dit vanaf maaiveld en vanuit de kelderverdieping?

Advies: Onderzoek hoe er voorkomen kan worden dat er in de gracht een ophoping van slib en vuil ontstaat.

- Het Kwaliteitsteam is benieuwd naar de verdere vormgeving van de kademuur. Op welke historische tijdslaag sluit je hierbij aan? Kunnen hergebruikte stenen uit de renovatie in het kadeontwerp verwerkt worden? De leden zijn positief over een ecologische kademuur, maar hebben twijfels of het laten begroeien van de kademuren past bij de plek.
- In het souterrain worden prachtige werkplekken voorgesteld. Het Kwaliteitsteam vraagt zich af waarom hier gekozen is voor vierkante ramen. Zouden de ramen niet dieper gemaakt kunnen worden? Er wordt geantwoord dat de ramen de maximaal mogelijke hoogte hebben. Er zijn door de architect verschillende varianten bekeken.
- 10.1.b Wob Het Binnenhofcomplex heeft door de eeuwen heen altijd beveiliging nodig gehad. Het is van belang dat de ontwerpers beveiliging als een esthetische ontwerp vraag zien. Het advies is om te zoeken naar een beeldtaal die betekenisvol is. Neem dit mee in het ontwerp als ware het een volgende historische laag.

Eerste Kamer

Het Kwaliteitsteam maakt kennis met de interieurarchitecten Paul Linse en 10.2.e Wob van Studio Linse. Kees Doornenbal presenteert vervolgens de stand van zaken van het ontwerp voor de Eerste Kamer.

Logistiek

Verschillende doelgroepen maken gebruik van het gebouw van de Eerste Kamer. Op dinsdagen (de vergaderdag) wordt het gebouw intensief gebruikt, op andere dagen is het rustiger. De architect geeft aan dat hij heeft geprobeerd de verschillende stromen van gebruikers zo veel mogelijk te scheiden van elkaar om het gebruik optimaal te faciliteren.

Hoofdentree Eerste Kamer

In de loop van decennia is de oorspronkelijke entreehal gewijzigd. Het idee van de architect is om de entree te verruimen. 10.1.b Wob

10.1.b Wob . Kantoren van de ondersteuning bevinden zich aan de rechterkant van de entree. Een spiltrap verbindt de kantoren met het souterrain, de eerste- en tweede verdieping. Aan de linkerkant van de entree bevindt zich de Noenzaal. De huidige entree die hiernaast gesitueerd is, wordt getransformeerd tot 'Besoignekamer'. De kamer kan gebruikt worden voor evenementen en bijzondere gelegenheden. De interieurarchitecten werken het ontwerp voor de entree verder uit.

Verdiepingen

Op de eerste verdieping worden de oorspronkelijke afdelingskamers omgevormd tot commissiekamers. Op de tweede verdieping worden fractiekamers gesitueerd. Er komt een aparte ruimte voor ProDemos. Vanuit deze ruimte worden de bezoekers naar de plenaire zaal geleid. Voorstel is om een nieuwe trap te maken die de tweede en derde verdieping met elkaar verbindt.

In het bouwdeel links van de Hofkapel (boven de centrale foyer) worden in de gang langs de glaskap op de verdieping wanden weggehaald, zodat er meer openheid komt en er vanaf de tweede verdieping op het plafond met glas in lood gekeken kan worden. Boven het glas in lood is een grote glaskap gesitueerd die zorgt voor lichttoetreding in de foyer.

Hofkapel

De Hofkapel is het oudste gedeelte van het Binnenhof en is gedeeltelijk in gebruik van de Eerste Kamer. Op de verdieping wordt een grote vide te gecreëerd waardoor men zicht heeft op de bijzondere kapconstructie en op een oude middeleeuwse muur. Naar alle waarschijnlijkheid bevindt zich in de muur nog een gotisch raam van de Hofkapel. Het voorstel is om stuc van de muur te halen, zodat een deel van de geschiedenis zichtbaar wordt gemaakt. In de kap komt een nieuwe indeling, onder meer met een grote vergaderruimte gemaakt met glazen wanden.

Nieuwe entree voor ProDemos

Er wordt een nieuw voorstel getoond voor de entree van ProDemos, waarin een bestaande doorgang wordt gebruikt, zodat er geen buitentrap gemaakt hoeft te worden. Via de nieuwe entree worden de bezoekersgroepen die bestaan uit scholieren en toeristen naar het souterrain met lockers geleid, waarvandaan de bezoekers met een lift omhoog kunnen gaan. Op deze manier ontstaat er een kortere route voor bezoekers in het gebouw en wordt de entreehal van de Eerste Kamer ontlast. Scholieren kunnen het gebouw verlaten via de voormalige dienstingang. Toeristen worden via het souterrain naar buiten geleid.

Reactie Kwaliteitsteam:

- Complimenten voor het gepresenteerde werk. Het is een zeer complexe logistieke puzzel. Voor een aantal leden is het lastig om het ontwerp helemaal te doorgronden.
- Het Kwaliteitsteam is positief over het voorstel om de entree van ProDemos via een bestaande ingang en verder inpandig op te lossen. Het Kwaliteitsteam vindt het belangrijk dat er voor jongeren een gelijkwaardige entree wordt gemaakt.
- Het is een goed idee om de kap en het gotische raam in de Hofkapel zichtbaar te maken. Door het creëren van een vide wordt er een

ruimtelijke omgeving gemaakt waarin verschillende tijdslagen kunnen worden beleefd. Verschillende werelden bij elkaar laten komen, vraagt om een nadere uitwerking.

Advies: Het Kwaliteitsteam benadrukt dat het van belang is om te zoeken naar een stilistische samenhang van alle ingrepen. Een verdere architectonische uitwerking en detaillering van het plan is noodzakelijk.

- De leden vragen zich af of er meer gebruik gemaakt kan worden van duurzame en historische bouwmaterialen zoals hout in plaats van beton. Advies: Onderzoek of er meer gebruik gemaakt zou kunnen worden van historische bouwmaterialen bij de renovatie van het Binnenhof.
- Het Kwaliteitsteam vraagt zich daarnaast af wat de isolatie van de kappen betekent voor het daklandschap van het Binnenhof. De leden kunnen niet inschatten wat de ruimtelijke impact hiervan is en zouden hier graag meer over willen weten.
- Bij de zoektocht naar het raam is het belangrijk om na te gaan wat achter het raam komt te zitten. Hoe komt dit eruit te zien?
- Het Kwaliteitsteam is benieuwd naar het ontwerp van de interieurarchitecten en zou hier graag tijdens een volgende bijeenkomst van het Kwaliteitsteam op in willen gaan.
- Een meer algemene vraag is de afbakening van het begrip renovatie en restauratie. Hoe verhouden deze zich tot elkaar? Er is ruimte voor nieuwe interieurfwerkingen, maar er lijkt geen ruimte voor restauratie van belangrijke onderdelen, denk aan de kap van de Hofkapel.

Uitkijkpunt renovatie – Democratie in de steigers

In opdracht van het College van Rijksadviseurs, in het kader van het Young Innovators-programma, ontwierp de architecten van Overtreders W verschillende tijdelijke paviljoens bij het Binnenhof. Het idee is dat de paviljoens eraan bij kunnen dragen dat het Binnenhof haar belangrijke en betekenisvolle plek in het centrum van den Haag als middelpunt van de Nederlandse democratie behoudt, ook als de gebouwen tijdens de renovatie gesloten zijn.

De ontwerpers willen de renovatie zichtbaar en erfahrbaar maken voor het publiek.

Voor het ontwerp van de tijdelijke interventies, is er een inventarisatie gemaakt van de belangrijkste reststromen die vrijkomen bij de renovatie. Het idee is om steigerconstructies met netten te gebruiken die opgevuld kunnen worden met restmateriaal (dakleien, klinkers, inventaris, etc.). In de afgelopen maanden, is er samen met Heijmans een haalbaarheidsstudie gedaan en zijn de ontwerpen verder uitgewerkt. Dit heeft geresulteerd in een uitwerking van een bouwmuur en in verschillende scenario's voor een tijdelijk paviljoen en uitkijkpunt.

Mooiste bouwmuur van Nederland

Er is door de ontwerpers in overeenstemming met Heijmans een plan gemaakt voor een bouwmuur, die het bouwverkeer van het publiektoegankelijke terrein scheidt. Tijdens de eerste fase van de renovatie kan de bouwmuur gemaakt worden door middel van het invullen van de steigerconstructie met klinkers die beschikbaar komen. De muur doet dienst als tijdelijke opslag van materiaal. Met de beschikbare klinkers kan een muur van 3 bij 67 meter gemaakt worden.

Scenario Ridderzaal paviljoen

In het eerste scenario voor een uitkijkpunt wordt een steigerconstructie voorgesteld die gebaseerd is op het silhouet van de Ridderzaal. Het bouwwerk bestaat uit twee torens met een middendeel met puntdak. De steigerconstructie wordt langzaam opgevuld met materialen die vrijkomen bij de renovatie en biedt ruimte aan een ontvangstplek, een route en expositieruimte. Het scenario van het Ridderzaal paviljoen zou pas eind 2024 gerealiseerd kunnen worden, in verband met de bouwwerkzaamheden van de gracht.

Scenario Observatorium op de Mauritstoren

In het tweede scenario kan een tijdelijke fundering gemaakt worden in de hoek van de Hofvijver bij de Mauritstoren. Hierop kan een tijdelijk bouwwerk gecreëerd dat via een routing toegang biedt tot een uitzichtplatform op het dak van de Mauritstoren. Opnieuw wordt gebruikt gemaakt van een steigerconstructie en vrijkomende materialen uit de verbouwing. Het voordeel van deze variant is dat het al aan het eind van dit jaar gerealiseerd zou kunnen worden. De architect geeft aan dat hij nog aan het onderzoeken is hoe het tijdelijke paviljoen in dit scenario kan refereren aan de vormtaal van het Binnenhof. Het ontwerp wordt nog verder uitgewerkt.

Reactie Kwaliteitsteam:

- Complimenten! Het is een mooi idee om een uitkijkpunt voor de stad te maken tijdens de renovatie. Geweldig dat vrijkomend bouw materiaal tijdelijk opgeslagen kan worden in de vorm van een bouwmuur. Dit is een esthetische en praktische oplossing.
- De variant voor de Mauritstoren is een goed voorstel. Het zou mooi zijn als bezoekers tijdens het beklimmen van de toren iets kunnen meekrijgen van wat er binnenin het complex gebeurt. De renovatie van het Binnenhof speelt zich namelijk voornamelijk binnen de bouwdelen af. Hoe is het proces voor bezoekers te volgen? Het is van belang om na te denken over de route, de programmering en het beheer van het paviljoen.
- Het Kwaliteitsteam vraagt zich af of er vensters gemaakt kunnen worden in de bouwmuur, zodat passanten door de muur heen kunnen kijken naar de bouwplaats. Het zou interessant zijn als hier informatie over de renovatie en de voortgang geplaatst wordt.
- De leden vinden het eerder gemaakte voorstel om een tijdelijk paviljoen in de Hofvijver in de vorm van het Torentje te realiseren, een geweldig idee. Het zou mooi zijn als dit op termijn ook gerealiseerd kan worden.
- Gevraagd wordt of een deel van de collectie die zich op het Binnenhof bevindt tijdens de renovatie publiekstoegankelijk gemaakt zou kunnen worden.
- Het zou interessant kunnen zijn om de bouwkeet zo neer te zetten dat de oude setting van het Buitenhof nagebootst kan worden. Op deze manier kan de historische context voor vijf jaar zichtbaar gemaakt worden. Het Kwaliteitsteam raadt aan om hier verder over na te denken.

Mededelingen en afsluiting

De volgende bijeenkomst van het Kwaliteitsteam is op 12 mei van 9:00 – 10:15 uur.

Ook in het originele document bevat deze pagina geen tekst of afbeelding.

